

DOIRA CHOLG'USINING TARIXI

Mamatkulov Abdulxamid

Mamatkulov Mahfuza

Mamatkulov Oybek

Guliston davlat universiteti "San'atshunoslik" fakulteti

"An'anaviy xonandalik va xalq cholg'ulari" kafedrası

Annotatsiya: Ushbu ishda o'zbek xalqining milliy musiqa asboblaridan biri bo'lgan **doira** cholg'usi tarixi o'rganilgan. Doiraning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, xalq orasida tutgan o'rni va undan foydalanish an'analari tahlil qilingan. Shuningdek, doira cholg'usining turli mintaqa va davrlardagi shakllari, yaratilish materiallari hamda ijrochilik uslublari haqida ma'lumot berilgan. Asarda doira nafaqat musiqa asbobi, balki madaniy va ma'naviy meros sifatida ham qaralgan. Ushbu tadqiqot doira cholg'usining san'atdagi ahamiyatini yoritish va yosh avlod orasida milliy musiqaga bo'lgan qiziqishni oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: doira, milliy cholg'u asbobi, musiqa tarixi, o'zbek san'ati, an'anaviy musiqa, ijrochilik, madaniy meros.

Kirish

Asrlar davomida Markaziy Osiyo xalqlari musiqa madaniyatining sarchashmalari uzoq o'tmishdan boshlanadi. Miloddan avvalgi birinchi ming yillikdayoq Markaziy Osiyo xalqlari hayotida musiqa va raqs san'ati alohida ahamiyat kasb etgan. Markaziy Osiyo va ayrim Sharq xalqlari ko'hna musiqa madaniyatining o'ziga xos belgilaridan biri - ommaviy xalq qo'shiqlari va cholg'u kuylari bilan bir qatorda, an'anaviy hisoblangan og'zaki uslubdagi musiqa san'ati vujudga keldi va rivojlandi. Markaziy Osiyo xalqlarining, jumladan, o'zbek xalqining qadimiy kuy va qo'shiqlari to'g'risidagi dastlabki malumotlarni Sharq musiqa madaniyati haqida fikr yuritgan Olta asr olimlarining risolalaridan ham bilib olsak bo'ladi. Musiqa ilmi va amaliyotiga oid turli muammolar ustida birinchilar qatorida fikr yuritgan mutafakkirlardan biri mashhur faylasuf, qomusiy alloma Abu Nasr Forobiydir (IX-X asr). Uning musiqaga oid "Kitob al-musiqiy

al-kabir” nomli ulkan kitobi (“Musika haqidagi katta kitob”) keyingi avlodlar ijodi uchun dastur sifatida xizmat qilib kelmoqda desak, hech mubolag'a bo'lmaydi.

Markaziy Osiyoda tanbur, ud, nay, chang, rubob, qo'biz, g'ijjak, surnay, bulamon, nog'ora va doira kabi musiqa cholg'ulari keng qo'llanilib kelingan. Bizgacha yetib kelgan ma'lumotlarga ko'ra, jo'rnavoz zarbli soz sifatida ommalashgan doira ham o'zining rivojlanib kelayotgan, milliy ohanglarga boy zarb va usullari bilan xalq orasida shuhrat qozonib kelgan. Eramizdan avvalgi ikki minginchi yillikka oid Saymalitosh arxeologik qazilmalaridan topilgan doirasimon sozlarda ijro etilayotgan tasviriar juda qadim paytlardayoq vujudga kelgan cholg'u ekanligidan guvohlik beradi. Turli tasvirlarda aks ettirilgan bu cholg'u zamonaviy o'zbek va tojik doiralariiga aynan o'xshab ketadi. Ayrim qadimiy tasvirlardagiga nisbatan doiraning hozirgi tuzilishida ba'zi o'zgarishlar mavjud. Masalan, doira gardishida teshiklar o'yilmaydi, hozir esa ularning o'rini gardishning ichki tomonidan osiladigan metall halqachalar egallaydi.

Bu cholg'u o'zbek va tojiklarda “doira”, “chirmanda”, “childirma”, armanlarda “dapp”, eron va misrliklarda “daff”, ozarbayjonlarda “deff”, “doyre”, “gaval”, ayrim sharq mamlakatlarida “dabu” va boshqa nomlar bilan keng tarqalganligi ma'lum. Umuman, doira turlari bir-biridan katta-kichikligi, tarkibiy qismlarining tuzilishi, ijrochilik uslublari bilan farq qiladi.

Markaziy Osiyo yerlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida olingan ma'lumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doira cholg'usida, asosan, ayollar jo'r bo'lgan. Ularning doira usullariga mos qo'shiq aytishi va raqsga tushishi o'sha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan. Hujjatlarning dalolatiga ko'ra, doira - zarbli sozlar qayroq, zang va boshqalar bilan bir qatorda, oymoma marosimlarida koinlar tomonidan keng qo'llanilgan. Xalqimizning ma'naviy boyligi, xalq ijodida asrlar osha shakllanib, rivojlanib kelgan maqomlarda esa, asosiy negiz lad va usuldir. Shuning uchun milliy musiqamizning shoh asarlari bo'lmish maqomlar ijrochiligini doirasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Maqomlarning Nasr va Mushkulot ijro yo'llarini yuqori malakali ijrochi sozandalar-u hofizlar doira bilan hamkorlikda ijro etishgan. Ma'lumki, doira va barcha zarbli cholg'ular ijrochiligi vujudga kelishi va ravnaqi jarayonida Markaziy Osiyo miqyosida har bir vohada o'ziga xos mahalliy ijrochilik uslublari shakllangan. Bu uslublarda har bir vohaning o'ziga xos xususiyatlari, ahamiyat kasb etuvchi tomonlari hamon o'z mohiyatini saqlab kelmoqda. Bularga Xorazm, Buxoro, Samarqand, Farg'ona-Toshkent doira ijrochiligini misol qilib keltirishimiz mumkin. Doira yakkanavozligining tarkib topishida raqs

san'atining ta'siri katta. Chunki, bu jarayon raqslarda bo'lgan harakat, joziba, lutf, imo-ishora kabi xalqimizga xos go'zal an'analarni doira usullarida to'la ifodalash bilan bog'liqdir.

XVIII va XIX asrlarda O'zbekistonda doira soziga xassos san'atkor O'zbekiston xalq artisti Usta Olim Komilov asos soldi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O'zbekistonda doira ijrochiligining yangi uslubi, ya'ni uning yakka soz sifatida qo'llanishi rivojlana boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Forobiy, Abu Nasr. *Kitob al-musiqiy al-kabir* ("Musika haqidagi katta kitob"). – IX-X asrlar.
2. Sharq musiqa madaniyati tarixiga oid o'rta asr olimlari risolalari. – Qo'lyozmalar asosida.
3. Karimov, H. *O'zbek musiqasi tarixi*. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Qodirov, A. *Musika san'atining ildizlari*. – Samarqand: Ma'naviyat, 2003.
5. Jo'raev, M. *Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy merosi*. – Buxoro: Istiqlol, 2005.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, turli jildlar.
7. Arxeologik tadqiqotlar to'plami: *Saymalitosh yodgorliklari*. – Toshkent: Fan, 1995.
8. Madrahimov, S. *Doira san'ati va ijrochilik uslublari*. – Farg'ona, 2010.